

Андрій ЗЮБРОВСЬКИЙ

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ДЕМОНОЛОГІЇ

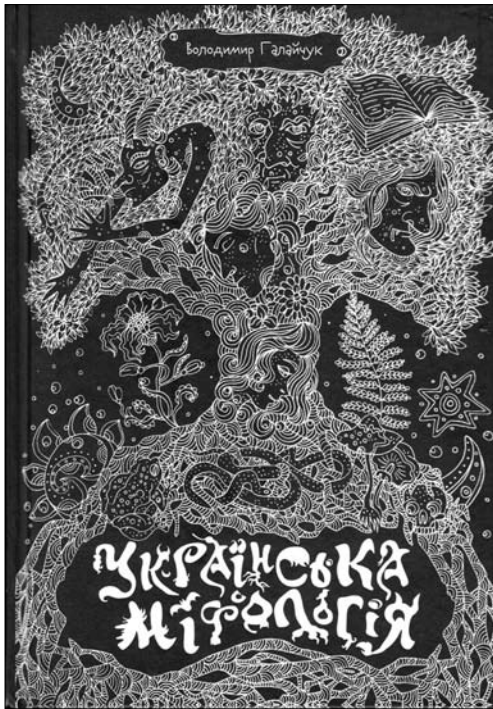
Галайчук В. Українська міфологія /
Володимир Галайчук. — Харків : Клуб
сімейного дозвілля, 2016. — 288 с. : іл.

У 2016 році побачило світ видання кандидата філологічних наук, доцента кафедри етнології Львівського національного університету ім. І. Франка Володимира Галайчука за назвою «Українська міфологія». Автор одразу ж зазначає, що у роботі досліджено не увесь пласт народних міфологічних уявлень. Це зумовлено, на його думку, тим, що християнство зруйнувало систему вищої міфології, представлену культами богів. Адже стосовно божеств Володимирового пантеону, щодо їх автентичності, функцій та значення, до наших днів практично не дійшло достовірних даних [с. 3]. Тому в роботі увага зосереджена на особливостях нижчої міфології, чи так званої демонології, оскільки вона, переживши утиски християнства та адаптувавшись до співжиття із ним, значно краще збереглась та донині «продовжує відігравати суттєву роль у світоглядних уявленнях українців» [с. 3]. Тим більше, що цей пласт народної культури, на думку В. Галайчука, був значно вагомішим за віру у вищих божеств навіть у дохристиянські часи.

Монографія В. Галайчука позиціонована як науково-популярне видання. Проте, на мою думку, є всі підстави вважати її радше науковою розвідкою. Про це, зокрема, може свідчити притаманний роботі науковий стиль викладу, відмова від використання неперевірених даних, критичне ставлення до наведеного польового матеріалу та до висловлених попередниками ідей та теорій, обережне формулювання власних концепцій. Крім того, важливим є наявність наукового апарату — у вигляді правильно оформлених наскрізних прикінцевих покликань.

У вступній частині автор проводить стислий історіографічний аналіз наявної наукової та джерельної літератури із досліджуваного кола питань. Розпочинає від початків збирання фольклорно-етнографічних матеріалів народознавцями-романтиками першої половини ХІХ ст. (Г. Ількевич, І. Вагилевич) та появи перших масштабних досліджень кінця ХІХ — початку ХХ ст. (В. Гнатюк, К. Мошинський, В. Милорадович, А. Онищук, П. Чубинський та ін.), а завершує згадками про сучасні аналітичні роботи, присвячені чи безпосередньо дотичні до тематики українських демонологічних студій (Н. Войтович (Левкович), Р. Гузія, В. Конобродської, Н. Хобзей), констатуючи, що вказана тема донині залишається недостатньо вивченою.

Крім того, В. Галайчук зазначає ряд проблемних аспектів, що утруднюють дослідження народної де-

монології. Це, передовсім, пов'язано з тим, що в різних місцевостях України однією назвою позначають різних за характеристиками персонажів та значною загальною кількістю останніх. Також певні труднощі створює те, що предметом демонології також є безперсонажні оповіді (про нечисті місця, де лякає щось невизначене), уявлення про демонологізованих тварин (вуж, собака, заєць, кіт тощо), рослин (папороть) та дерев (осика) тощо [с. 4—5]. Власне, зважаючи на такий потужний масив матеріалу, автор у дослідженні обмежується характеристикою лише певної кількості найпопулярніших демонологічних персонажів.

Монографія є своєрідним підсумком багаторічної збиральницької діяльності В. Галайчука; розпочата вона ще 1994 р. і триває донині. Крім власних записів, автором залучені матеріали інших народознавців, зокрема Я. Гарасима, Р. Сілецького, А. Вовчака, Ю. Гроблянського, Н. Левкович (Войтович), Б. Кузьмінської, І. Гілевича, А. Зюбровського, Ю. Пуківського, І. Парій, А. Кривенко та ін. Найповніше у роботі репрезентовані демонологічні уявлення населення Полісся України та Українських Карпат, етнографічної Волині та Покуття, дещо менше представлені матеріали з Опілля, Надсяння, Поділля та інших українських етнічних теренів. Відомості про окремих персонажів у роботі логічно згруповані за певними критеріями (функції, походження,

локус перебування), проте у текстовій частині цієї деталізації немає.

Опис обраних демонологічних істот автор розпочинає, цілком слушно, на мою думку, із чорта [с. 7—28], який у народних віруваннях виступає узагальненим поняттям «нечистої сили», а тому «може замінювати майже всіх інших демонічних істот» [с. 7]. До цієї ж групи автор відносить пов'язані із чортом безособові уявлення («блуд» [с. 29—34]), явища природи («вихор, буревій, градобій» [с. 35—42]) та демонізовані рослини («цвіт папороті» [с. 43—47]).

На відміну від чорта, що є більше збірним образом, інших демонологічних істот чи персонажів автор описує та аналізує за чіткою схемою. Вона, з певними варіаціями, виглядає наступним чином: назва персонажу — його походження — вигляд — час прояву — функції та властивості — локуси перебування — форма взаємодії із людьми (запрошення, ритуальне кормління, можливість впливу на життя людей, способи захисту від ворожих дій істоти / обереги) — представлення у фольклорі.

Наступною групою персонажів є домашні духи, які «є одними з найпопулярніших демонічних істот в українців» [с. 48]. До неї В. Галайчук включає як безпосередньо «домовика» [с. 48—79], так і духа-збагачувальника, відомого як «годованця» [с. 80—118]. Останній, на відміну від загальнопоширеного домовика, був більше притаманний уявленням населення Українських Карпат та Прикарпаття (Покуття).

Наступними автор описує демонічні істоти, яких об'єднує «насамперед походження від «безпірно» (передчасно. — А. З.) померлих (дітей), зовнішність (маленькі діти, гарні дівчата в білому вбранні), місце появи (озера, річки, ліс), поява у визначений час (Зелені свята, перед днем Івана Купала), танці з ладканням і специфічними співами, мотив стосунку до малих дітей (який виявляється в заповіданні їм шкоди чи в підміні дитини на свою), мотив любові чи одруження з живою людиною, мотив зв'язку з рослинним (а подекуди й із тваринним) світом тощо» [с. 183]. Сюди автором залучені такі персонажі, як «русалки» [с. 119—164], «мавки» [с. 165—168], «майки» [с. 169—176], а також безпосередньо чи опосередковано пов'язані з ними «лісні» чи «лісовики» [с. 177], «племета» [с. 180—183], «чугайстер» [с. 184]. А також ті, які мали лише від-

далений зв'язок із зазначеними категоріями — «безпірні діти» (викидні, страчені матерями, померлі одразу після народження нехрещеними чи мертвонароджені діти) [с. 187—199] та зв'язаний із нехрещеними дітьми «лелет» [с. 200—201], уявлення про якого побутували виключно локально на межі Богородчанщини та Рожнятівщини.

В заключній групі В. Галайчуком об'єднані уявлення про людей із вродженими та набутими надприродними здібностями. Серед них в українській міфології найбільшого поширення набули уявлення про «відьму» [с. 202—249] та «упиря» [с. 250—267].

Не позбавлена робота певних недоліків. Так, із незрозумілих причин у монографії відсутній «зміст», що дещо утруднює орієнтування у викладеному в книзі матеріалі. Крім того, часто на ілюстрацію того чи іншого твердження В. Галайчук наводить досить багато однотипних цитат із повідомлень респондентів. Метою цього є продемонструвати географічне поширення побутування того чи іншого сюжету чи мотиву. Проте бажаного ефекту вдалось досягти лише частково, оскільки безпосередньо у тексті автор не подає після цитувань точних вказівок про місце запису. А пошук географічної паспортизації записів у прикінцевих покликаннях, яких є досить значна кількість (2217 позицій), утруднює процес читання.

Проте ця робота є вагомим здобутком на шляху популяризації професійних народознавчих студій. Вона, практично, цілком побудована на власних польових матеріалах автора, є цікавою для різних категорій читачів.

Так, для науковців-народознавців монографія може стати вагомим джерелом для подальших розслідувань з ниви української демонології, адже вносить просто колосальну кількість нових, часом унікальних, неопублікованих польових даних. Також дослідження може бути пізнавальним для збирачів-початківців фольклору та етнографічних даних. Старанне його опрацювання допоможе їм зрозуміти, яким чином правильно будувати бесіду із респондентом, адекватно формулювати запитання та яких відповідей слід очікувати.

Для пересічного читача ця книжка буде цікавою з огляду на використання у роботі повідомлень респондентів, поданих «живою», легкою до сприйняття українською мовою та записаних у відносно сучасний період. Такий підхід не просто урізноманітнює процес читання. Він дає можливість зрозуміти, що народна демонологія — це досі реально існуючий пласт народної культури, вірування, які побутують у народі. Крім того, робота В. Галайчука є зразком дослідження для широкого загалу, де витримано баланс між науковою та популярною (чи популяризаторською) складовими. Це особливо актуально в сучасних умовах, коли вагомим науковим здобутком етнологів здатні привернути увагу та зацікавити у народознавчій літературі широке коло читачів, які губляться поміж потоком псевдонаукового читива.

З цієї точки зору робота В. Галайчука, зважаючи на фантастичний для народознавчих видань тираж у 10 тис примірників, має всі шанси стати однією із перших віх у процесі справді масового зацікавлення якісною етнологічною літературою.